

СОЦІОЛОГІЧНА ПУБЛІЦИСТИКА

Автобіографія: соціологічне уявлення

Передмова

Упродовж двадцяти років студенти-соціологи I курсу Київського національного університету ім. Тараса Шевченка пишуть курсову роботу на тему “Автобіографія: соціологічне уявлення”. Ідея написання такої роботи студентами виникла із розуміння того, що марно чекати від першокурсників створення чогось професійно самостійного, не означеного плагіатом і компліцією. Разом із тим Освітньо-кваліфікаційна характеристика вимагала підготовки курсової роботи за фахом. Тому я скористався ідеєю Р. Мілза про “соціологічну уяву”, яка має бути притаманна соціологам як творчо мислячим дослідникам, і запропонував писати студентам курсову роботу про добре відомий об’єкт — їхнє власне життя. Ця робота завершувала вивчення навчального курсу “Вступ до спеціальності”, який я викладав, і мала показати професійний погляд студентів на соціалізацію. Соціологічна уява — це аналітично осмислене молодого людиною власне “Я” в системі суспільних відносин, свого місця в мікро- і макросередовищі людських стосунків, що формують її як персоніфіковане суспільство і, одночасно, як його агента. Соціологічна уява, що дістає відображення в автобіографії, — це і є перша школа творчого самоаналізу, що формує майстерність і критичне мислення фахівця. Це мобілізує його ерудицію, засвоєний по завершенні року термінологічний апарат, літературний хист і, особливо, здатність до об’єктивних оцінок, подолання юнацького егоцентризму, що зазвичай виявляється у власних життєписах.

Переважає більшість студентів ставляться до такого завдання сумлінно, адже це перша спроба самоаналізу власної сутності і перша проба пера. Але добре виконати його вдається не всім. Приблизно половина робіт оцінюються як задовільні, а як відмінні — лише 10–15%. Творчості та професіоналізму люди навчаються не одразу і по-різному. Серед відмінно написаних автобіографій під кутом зору соціологічного бачення є надзвичайно талановиті. Останніми роками кількість їх збільшилася завдяки впровадженню незалежного оцінювання знань випускників шкіл, що надало можливість дітям незаможних батьків навчатися за державний кошт у престижних ВНЗ. Роботи таких студентів “лікують” від футурологічного песимізму, коли ми бачимо, що у країні є такі сімнадцятилітні, які розуміють причинно-наслідкові зв’язки, здатні адекватно оцінювати суперечності суспільного життя, вміють розрізняти зерно і полу, якою нас рясно засипають політики й заангажовані ЗМІ. Одну з таких автобіографій ми пропонуємо читачам без редагування. Прізвище автора зі зрозумілих причин не вказуємо.

ВОЛОДИМИР ВОЛОВИЧ,

*доктор філософських наук, професор факультету соціології
Київського національного університету імені Тараса Шевченка*

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

Курсова робота на тему:
“Автобіографія: соціологічне уявлення”

Виконав:
Студент I курсу
факультету соціології
N

Науковий керівник:
проф. Волович В.І.

Київ–2009

Вступ

Коли я отримав завдання виконати соціологічний аналіз власної біографії, переді мною постало питання, що саме цікавить соціолога при дослідженні життєвого шляху окремого індивіда? Історик зробив би акцент на конкретних датах та фактах, особливо на тих, що мали суспільну важливість на думку дослідника, його робота була б здебільшого описовою, він би не намагався віднайти каузальні зв'язки між подіями, предметом дослідження історика були б факти, а не зв'язки між ними. Психолога цікавила би людина як індивідуальність з її цілісним індивідуалізованим світом прагнень, думок, почуттів та переживань. Яким же буде підхід соціолога? Система соціологічного знання переважно має справу з аналізом об'єктивних закономірностей суспільного розвитку, головний фокус інтересу тут — макроструктура суспільства, і насамперед такі одиниці аналізу, як соціальні інститути, закони їх функціонування та розвитку, структура суспільних відносин, а отже, і соціальна структура кожного конкретного типу суспільства. Звичайно ж, це не означає, що в соціології немає місця проблемам особистості, адже людина — субстрат суспільних відносин, без людини вони були б неможливі. Реалізація законів суспільного розвитку здійснюється тільки через діяльність людей. Зрозуміти механізми функціонування законів суспільного розвитку неможливо без аналізу дій людини. Проте для дослідження суспільства на макрорівні принципово важливим положенням є те, що для розуміння історичного процесу необхідно розглядати особистість як представника певної соціальної групи. В.Ядов, враховуючи специфіку соціологічного інтересу до особистості, вбачає її у тому, що для соціології особистість “важлива не як індивідуальність, а як знеособлена особистість, як деіндивідуалізована, деперсоніфікована особистість”. Аналогічне рішення

пропонує і О.Шорохова: “Для соціології особистість виступає як продукт суспільних відносин, як конкретний носій цих відносин, як суб’єкт суспільного життя, як елемент спільноти”. Соціологію передусім цікавить не конкретна людина, індивідуальність, а типи особистостей, якщо під словом особистість розуміти, за визначенням І.Кона: “Сукупність інтегрованих у людині суспільно важливих рис, набутих у процесі прямої та непрямої взаємодії даної особи з іншими людьми, які й формують її як суб’єкт суспільних відносин” [Кон, 1999: с. 59], а також як ці суспільно важливі риси (особистість) детермінують виконання індивідом його соціальних ролей.

Але моє завдання — проаналізувати життєвий шлях саме конкретної людини — себе самого. Тому з’являється необхідність поєднання підходу до вивчення людини як індивідуальності та розгляду людини як об’єкта суспільних відносин. Потрібен синтез інтеріндивідуального та інтраіндивідуального підходів, тобто дослідження не лише взаємодії людини в рамках соціальних груп, а й того, що людина, а в моїй ситуації — я сам, відчуває під час активного засвоєння системи соціальних зв’язків, що вона про них думає, як проходить процес інтерналізації нею наявних соціальних норм і цінностей. Лише методами соціології з такою проблемою не впоратися, але на допомогу приходять така наука, як соціальна психологія. Головним орієнтиром в дослідженні особистості для неї є взаємодія конкретної особистості (індивідуальності, а не просто деіндивідуалізованого агента соціальних відносин) з групою (не просто особистість, яка перебуває у групі, а саме результат, який утворюється в процесі взаємодії). Саме використовуючи соціологічний і соціально-психологічний підходи, я буду аналізувати свій життєвий шлях.

Визначившись з основними принципами дослідження, треба виокремити предмет дослідження, об’єкт зрозумілий — власний життєвий шлях, від народження і аж до вступу до університету. Треба вибрати такі аспекти, які найкраще характеризують об’єкт дослідження з соціологічного погляду. Найважливішою особливістю дотрудового етапу життя людини є безперечно освіта. Освіта і в загальноприйнятому значенні, тобто здобуття навичок і знань з певних дисциплін, і так звана соціальна “освіта”, тобто засвоєння цінностей, норм і звичок, які і роблять повноцінним суб’єктом суспільних відносин. У соціології є спеціальний термін, який позначає ці процеси — соціалізація. Одразу скажу, під соціалізацією я розумію не тільки засвоєння індивідом соціального досвіду шляхом входження до соціального середовища, системи соціальних зв’язків, а й процес відтворення індивідом системи соціальних зв’язків завдяки його активній діяльності, активному включенню до соціального середовища, а також формуванню світосприйняття та світогляду. Разом із тим соціалізація передбачає індивідуалізацію, оскільки вона необхідна для сходження до індивідуального. Людина опановує світ культури вибірково, через свої інтереси, власний світогляд. Опановуючи культуру, людина формує свої здібності, потреби, цінності. Тому немає соціалізації без індивідуалізації. Ось тут і стане у пригоді соціальна психологія. Адже для соціальної психології важливо не те, яким чином в особистості представлені соціально-типові риси, а виявлення того, як сформувалися ці соціально-типові риси, чому в одних умовах формування особис-

тості вони виявлялися повною мірою, а в інших виникли якісь інші соціально-типові риси, всупереч належності особистості до певної соціальної групи. Для цього в соціальній психології роблять більший, ніж у соціології, акцент на мікросередовищі формування особистості, а саме малих групах, що є основними агентами соціалізації. Отже, предметом дослідження слугуватиме процес моєї соціалізації як найхарактерніший аспект моєї дотрудової діяльності, а беручи до уваги мій вік, то й усього мого життя.

Визначивши соціологічні підходи до дослідження особистості та обравши предмет дослідження — соціалізацію особистості, мені лишається обрати методи. У соціології існує велика кількість методів дослідження. Подивімося, які нам підійдуть. Аналіз письмових джерел нічого не дасть, вони можуть вказати лише на факти, а не на зв'язки між цими фактами, а саме це — знаходження каузальних зв'язків між явищами мого життя і моєю соціалізацією — і є основною метою дослідження. Міг би допомогти щоденник, з якого можна було б дізнатися про власний емоційний стан, думки, переживання у певні періоди життя, але я ніколи не вів щоденника; також були би корисними характеристики з місця навчання, вони допомогли би уникнути суб'єктивності, але до них я доступу не маю. Опитати хоча б маленьку частину людей, які впливали на мене впродовж життя, — завдання на багато років. Допомога найближчих людей дуже важлива, тому що про перші роки свого життя я нічого не пам'ятаю і інформація, яку вони мені нададуть, є дуже корисною. Але все ж таки, у моєму випадку основний шлях — “дивись усередину себе”, як казав Марк Аврелій. І справді, окрім інформації про моє дитинство з боку найближчих рідних, в мене на озброєнні лише моя пам'ять і “соціологічна уява”, яка насамперед означає вміння відсторонитися від рутини повсякденного життя, щоб глянути на нього новим, соціологічним поглядом.

Автобіографія

Соціологія — наука синтезу, а не аналізу. Аналіз передбачає розділення якогось цілого явища на складові для подальшого їх дослідження окремо один від одного. Чи можна провести ефективне соціологічне дослідження соціальної групи, розчленивши її на окремих індивідів, без урахування зв'язків між ними, не беручи до уваги структуру групи? Я думаю — ні. Можна досліджувати соціальну групу як ціле, помістивши її у лабораторні умови, в цій ситуації безпосередній зв'язок між членами групи зберігається, але тоді група виявляється повністю ізольованою від усієї наявної системи соціальних зв'язків, група буде відокремлена від решти суспільства, втрачається незліченна кількість чинників впливу суспільства на групу, а значить, і на взаємодію між її членами. Чи можна в такому разі говорити про повноту чи точність необхідної інформації? Такий спосіб більше підходить психологічним дослідженням, у соціології не можна відокремлювати якусь одну подію чи явище від системи соціальних зв'язків. Чудово пояснює, чому так робити не можна, Ф.Енгельс:

“Отже, пан Дюринг розкладає суспільство на його найпростіші елементи й знаходить при цьому, що найпростіше суспільство складається щонай-

менше із двох людей. І от він починає аксіоматично оперувати над цими двома індивідуумами. Отут невимушено виходить наступна моральна основна аксіома: “дві людські волі, як такі, цілком рівні одна одній, і жодна з них не може пред’являти іншій ніяких позитивних вимог”. Цим “характеризується основна форма моральної справедливості” і точно так само юридичної справедливості, тому що “для розвитку принципів понять права ми потребуємо лише зовсім простого і елементарного відношення двох людей”...

Ми повинні тут повідомити читачу неприємну звістку, що відтепер він на досить довгий час не позбудеться цих двох чудових індивідуумів. В області суспільних відносин, вони відіграють ту ж роль, яку відігравали дотепер мешканці інших світових тіл, від яких ми тепер, треба сподіватися, назавжди позбулися. Як тільки виникає яке-небудь питання з області політичної економії, політики і т.д., як моментально з’являються на сцену обидва суб’єкти і як оком змигнути, “аксіоматично”, розправляються із проблемою. Зрозуміло, це — чудове, творче, системотвірне відкриття нашого філософа дійсності. Але, на жаль, любов до істини змушує нас сказати, що не він відкрив цю пару людей: вони відомі всьому XVIII століттю. Вони зустрічаються вже в “Міркуванні про нерівність” Руссо від 1754 року, де, мимохідь сказати, вони аксіоматично доводять протилежне тому, що стверджує пан Дюринг. Вони відіграють головну роль у економістів від Адама Сміта до Рікардо; але тут, принаймні, вони не рівні в тому відношенні, що кожний з них займається своєю особливою справою, — найчастіше це мисливець і рибалка, — і обмінюються своїми продуктами. Крім того, протягом усього XVIII століття вони служать, головним чином, з метою ілюстрації, і вся оригінальність пана Дюринга полягає лише у тому, що він підняв цей ілюстративний метод на висоту основного методу всіх суспільних наук, перетворивши його в критерій для всіх історичних формацій... Але для основної аксіоми про два суб’єкти, волі яких цілком рівні одна одній і з яких жоден не може нічого наказувати іншому, підходять не будь-які два суб’єкти. Для цього повинні бути дві людини, які так очищені від усього реального, від усіх існуючих на землі національних, економічних, політичних, релігійних умов, від усіх ставових і особистих особливостей, що від них обох нічого не залишається, крім простого поняття “людей”, а тоді, звичайно, вони “цілком рівні”. Словом, це два ідеальних духи, викликані тим самим паном Дюрингом, який усюди чує й викриває “спіритичні” схильності. Зрозуміло, обидва духи повинні виконувати все, чого захоче від них їх заклинатель, але саме тому всі їхні штуки абсолютно байдушні для решти світу” [Энгельс, 1931: с. 97–99].

У соціологічних дослідженнях треба обов’язково враховувати наявну в суспільстві систему соціальних відносин, соціокультурний контекст взаємодії індивідів і вплив процесів, які відбуваються на макрорівні, на процеси міжособистісної інтеракції та на індивідуальне життя людей.

Оскільки моя робота має саме соціологічний характер (принаймні я на це сподіваюся), то, зважаючи на сказане вище, досліджувати своє життя, беручи до уваги лише безпосередню взаємодію в рамках малих груп, без урахування чинників прямого та непрямого впливу макросередовища нашої країни, буде неефективно. Тому я розпочну не з моменту мого народження, а з

огляду масштабних соціально-економічних трансформацій, які відбулися після розпаду СРСР і які мали величезний вплив на мою соціалізацію.

Розпад СРСР спричинив колосальні зміни у системі суспільних відносин. Старі радянські цінності та норми перестали функціонувати. Україна тепер уже не частина великої комуністичної держави, а самостійна капіталістично-демократична країна. З'явилося багато нових можливостей, але більшість людей просто не знала як слід чинити в такій ситуації, в їхньому житті ніколи нічого схожого не було. Старі норми поведінки були неефективними, а нові могли прийти тільки з досвідом. З'явилося відчуття тривоги і невпевненості в майбутньому. Понад те, старі радянські ідеали почали за-суджувати на державному рівні; це ще погіршило самопочуття багатьох людей, багато хто з них щиро вірив своїм колишнім лідерам, а зараз цих лідерів називають злочинцями. Люди починали відчувати себе співучасниками цих злочинів, адже вони підтримували своїх радянських лідерів. Виник ціннісно-нормативний вакуум, просто-таки хрестоматійний приклад для демонстрації поняття “аномія”. Так, радянські норми перестали функціонувати, але ж у нас з'явилася власна незалежна держава, можна було швидко виробити нові національні цінності й норми, але цьому завадили економічні причини. Економічний устрій України змінився з централізовано-планового на капіталістичний. Відбулося первинне накопичення капіталу і приватизація засобів виробництва невеликою групою осіб, тоді як у країні відбулася пауперизація. Важко не погодитися з К.Марксом, коли він говорить, що масштабні зміни у способах організації виробничих відносин призводять до не менших змін і у так званій “надбудові”, тобто у суспільній організації. Коли тобі нема чого їсти, то ти не думаєш про якісь цінності або мораль, ти хочеш вижити. Люди хотіли просто зуміти втриматися у цьому світі, не померти, і задля цього вони були ладні навіть на злочин, не кажучи вже про поступки щодо свого внутрішнього морального закону. Ситуацію ускладнювало проникнення західних ідеалів так званої “культури споживання”, реклама викликала у людей нові потреби, а задовольнити їх вони були не в змозі, іноді не вистачало навіть на товари першої необхідності, у людей з'являлося відчуття фрустрації. Катастрофічна економічна ситуація значно сповільнила процес утворення нових національних цінностей (який, до речі, ще й досі не завершений) і подовжила в Україні стан аномії. Звичайно, всі ці проблеми зачепили і мою родину, а отже, і мене. Я належу до покоління, яке народилося і живе в незалежній Україні. З одного боку, це чудово — народитися вільним, мати велику кількість можливостей для самореалізації, свободу віросповідання, право на власну думку тощо. З іншого — чи має це покоління власну думку? Можливо, це покоління аномії, покоління без цінностей. Простежмо життєвий шлях одного з представників цього покоління.

Я народився тридцятого березня 1992 року у місті Києві у родині економіста і приватної підприємниці. Моя батьківська нуклеарна сім'я складається із чотирьох осіб: мого батька, матері, мене і мого старшого на сім років брата. Перша стадія життя людини — стадія немовляти. У цей час у дитини розвиваються органи відчуттів, вона починає розрізняти окремі предмети, а трохи згодом — відрізняти людей від неживих речей. За Е.Еріксоном, у цей період у людини формується відчуття “базової довіри” до зовнішнього

світу. Основним засобом цього є формування прив'язаності у дитини до окремих осіб. У випадку, коли дитина через певні обставини має бути відлучена від матері або інших осіб, які про неї піклуються, може виникнути дитяча депривація, коли потреба немовляти у первинних зв'язках з матір'ю не буде задовольнятися. Тоді у дитини виникає відчуття тривоги, недовіри до світу, у дорослому віці це може обернутися замкненістю, озлобленістю або іншими психічними проблемами. Стадія немовляти важлива, тому що вона закладає основи психічного здоров'я людини.

На жаль, я нічого не пам'ятаю про цей період свого життя, навіть не можу згадати, що я відчував у ті часи. Зі слів батьків, я ріс як кожна нормальна дитина, ніяких проблем зі здоров'ям не мав.

Людина перестає бути немовлям, коли у неї починає формуватися відчуття власної автономії, а потім вона починає відчувати себе саме людиною, однією з багатьох. Звичайно ж, без взаємодії з іншими індивідами такі процеси неможливі. Дуже влучно це описує К.Маркс: “Людина спочатку дивиться на іншу людину, як у дзеркало. Лише поставившись до людини Павла, як до себе самого, людина Петро починає ставитися до себе самого як до людини”. Таку думку підтверджують випадки дітей-“мауглі”, таких як Авейронський дикун; ці діти вважають себе не людьми, а тими тваринами, які про них піклувалися. Звичайно, цих дітей можна навчити вимовляти деяку кількість слів або навчити їсти з ножом і виделкою (до речі, вчені змогли навчити таких речам шимпанзе), але їх не навчиш бути “людиною” у соціальному значенні цього слова. Ці діти не можуть засвоїти те, що становить основу соціальної інтеракції індивідів — залишкові норми. Е.Гіденс визначає їх як “глибинні правила, які впорядковують повсякденне життя і які пов'язані із загальноприйнятими умовностями — такі, наприклад, як необхідність подивитися на людину, яка до вас звертається, розуміння суті того, що кажуть і роблять інші люди, контроль жестів і рухів свого тіла” [Гіденс, 1999: с. 147]. Якщо перша стадія соціалізації людини — стадія немовляти — є ключовою для психічного розвитку людини, то другу стадію, яку Е.Еріксон визначає як раннє дитинство, я вважаю найважливішим етапом соціалізації, тому що в цей час закладаються основи людської соціальної поведінки — залишкові норми — та основа людського мислення — ідентифікація себе як окремої, але не відірваної від іншого світу істоти.

Перше, що я можу згадати у своєму житті, — це свої почуття, коли я був уже трирічною дитиною. І це далеко не найпрекрасніші спогади — почуття тривоги і страху... Настав час розповісти про тогочасний стан моєї родини, тому що це безпосередньо впливало на мою соціалізацію. То були дуже важкі часи для моєї родини. Незадовго до мого народження батько, як і мільйони інших людей того часу, втратив свою роботу, він працював за освітою — інженером. Мати для того, щоб заробити хоч якісь гроші, мусила їздити у небезпечні подорожі за кордон. Справи йшли вкрай погано, а тут з'являється ще одна дитина. Я взагалі не мав народитися, коли дізналися, що мама завагітніла, всі родичі, а також батько були проти мого народження, але мати наполягла на своєму і вирішила народжувати. Мої батьки завжди робили все можливе для нашого з братом щастя, вони любили нас більше за себе, прикро, що таке світле почуття зіграло з нами всіма злий жарт. У три

роки я вже міг відчувати сімейну атмосферу й емоції близьких людей. Я бачив, що мої батьки нещасливі. Батько змушений був піти на нецікаву для себе роботу, він її дуже не любив, і це не могло не позначитися на сімейних відносинах в нашій родині. Батько став більш різким, агресивним, почав менше з нами спілкуватися і не приділяв достатньої уваги своїм дітям. Хоча мої батьки зовні намагалися виглядати щасливо, у душі вони були нещасливі, і я це відчував. Особливістю всіх дітей, віком від двох до семи років, є егоцентричність; ні, вони не є егоїстами, вони просто намагаються інтерпретувати світ винятково у термінах власної позиції. Дитина в цей період не розуміє, що інші бачать предмети в іншому світлі, яке відрізняється від власного. Тому природно, що я екстраполював почуття своїх батьків на себе і почав вважати, що саме я є причиною всіх їхніх страждань. Пізніше, у більш свідомому віці, я дізнався, що батько і майже вся рідня були проти мого народження, це справило на мене гнітюче враження. Якщо я спричиняв страждання навіть у найближчих людей, то яке я маю право взагалі спілкуватися з іншими людьми, адже їм також буде зі мною погано — такими були мої думки. Я зростав нервовою і замкненою дитиною, мені було важко йти на контакт з людьми, але, як і будь-яка людина, я потребував спілкування з іншими. Переді мною постала знаменита “дилема дикобразів” А.Шопенгауера:

“Коли люди вступають у тісне спілкування між собою, то їхня поведінка нагадує дикобразів, які намагаються зігрітися у холодну зимову ніч. Їм холодно, вони притискаються одне до одного, але чим сильніше вони це роблять, тим болючіше вони колють одне одного своїми довгими голками. Змушені через біль уколів розійтися, вони знову зближуються через холод, і так — усі ночі безперервно”.

Виходів із такої ситуації у мене було два. Перший — все ж таки йти на зближення з людьми, не звертаючи увагу на біль, дискомфорт і невпевненість, які приносить це спілкування. Другий — жити на відстані “голок” інших людей, тобто не йти з ними на близький контакт. Перший шлях вимагає сміливості і мужності для того, щоб подолати психологічні бар’єри, він вимагає дії; другий шлях прийняти значно легше, маємо чимало прикладів з історії, коли незважаючи на жахливі умови існування, уярмлені народи століттями не могли повстати проти своїх поневолювачів. В моєму випадку поневолювачі — це психологічні комплекси. Більшість людей вибрали би другий шлях, і я не став винятком. Перший шлях для сміливих, сильних духом людей, таких у наші дні дуже мало, і, на жаль, я не з таких. Звичайно ж, це не означає, що в мене ніколи не було друзів — були, але багато — ніколи.

Моя ситуація — наочний приклад того, як зміни на державному рівні, викликані розпадом СРСР, вплинули на мою родину, яка, своєю чергою, вплинула на мене — класичний ланцюг: макрорівень — мікрорівень — індивідуальний рівень. Ще точніше можна описати цей процес, користуючись таблицею рівнів соціальної організації Т. Парсонса: соціетальний рівень (розпад СРСР) — інституціональний рівень (зміна чинної системи економічних відносин) — менеджеріальний рівень (скорочення в організації, де працював мій батько) — безпосередній рівень (погіршення сімейної атмосфери) — індивідуальний рівень (виникнення у мене психологічних проблем).

Тепер необхідно розповісти про моє виховання. Мої батьки — дуже освічені люди, у нас було дуже багато книжок, і вже змалечку я багато читав, це прищепило мені любов до знань. Варто сказати, що я народився у маргінальній родині, мої батьки — росіяни, які довгий час проживають на території України, вони вважають себе українцями, хоча спілкуються російською мовою і вважають своєю рідною культурою саме російську. В моєму вихованні був відсутній будь-який національний відтінок, мене виховували, першою чергою, як справедливу людину, а не як українця чи росіянина. Але все ж таки більшість часу я проводив в російськомовному середовищі, й саме російську мову я вважаю своєю рідною. Хоча я добре володію українською, російською мені спілкуватися легше. Ті часи були дуже важкі часи для людей, кожен думав про те, як би вижити. Це залишило свій відбиток і на мені, більшу частину свого недовгого життя я не відчував себе частинкою українського народу, я ототожнював себе насамперед із власною родиною, а не зі своєю Батьківщиною.

У три роки я вперше пішов до дитячого садка. Але вже на четвертий день мого перебування там, я зазнав дуже важкого перелому лівої руки і був змушений припинити відвідування дитячого садка. Внаслідок цього я проводив значно менше часу з однолітками, ніж звичайна дитина мого віку. Звичайно, це мало негативні для мене наслідки. У подальшому мені не вистачало навичок спілкування з рівними собі людьми, які (навички) мали формуватися у мене саме в період раннього дитинства. Я завжди відчував невпевненість під час спілкування з представниками одного зі мною покоління. Через те, що я не відвідував дитячий садок, я мусив дуже багато часу проводити вдома, що ніяк не сприяло розвитку моєї самостійності. Хоча, з іншого боку, я ніколи не любив жорсткий контроль над собою, тому що в дитинстві у мене не розвинулася довіра до не близьких мені людей.

Коли мені було чотири роки, сталася подія, яка мала колосальний вплив на формування мене як особистості і яка визначила моє світосприйняття на все життя — до іншої жінки пішов батько. Звичайно, мама казала мені, що він поїхав у довгострокове відрядження, але я чомусь відчував, що це не є правдою. Розлука з батьком стала справжнім ударом для мене, тому що я дуже сильно був прив'язаний до нього. Батько потім повернувся, але зміни в мені були невідворотними. По-перше, я так ніколи по-справжньому, на підсвідомому рівні не зміг пробачити батька, я став більше любити і цінувати свою матір, а до батька почав ставитися з недовірою. По-друге, це вплинуло на формування мого світогляду і ставлення до людей. Як я вже казав, під соціалізацією я також розумію відтворення інтерналізованих індивідом норм і цінностей. А процес інтерналізації індивідом суспільних норм зумовлений, першою чергою, його світоглядом. Після цього вчинку батька я почав сприймати світ лише у темних тонах, я зростав песимістом, всюди я бачив лише погане. Я завжди всім був незадоволений, навіть тоді, коли у мене все було просто чудово, я знаходив приводи для того, щоб пожалітися на життя. При знайомстві з новою людиною я передусім шукав у неї вади, а хороші риси людей я намагався не помічати. Я розчарувався у людях і в суспільстві, і навіть зараз, після того як я зміг перебороти свій песимізм (про це пізніше), я все ще відчуваю відголоси минулого, тому мені важко довірятися людям.

Наступна стадія соціалізації, яка відбувається у віці від п'яти до семи років, називається "вік гри". В цей час дитина вперше починає активно взаємодіяти з групами інших дітей, наприклад, зі своєю групою в дитячому садочку. В цей період людина набуває навичок кооперації та групової діяльності, у цьому віці вирішальним чинником є групова гра, яка дає можливість дитині відчувати себе повноцінним членом команди рівних собі індивідів. Саме на цьому етапі починає формуватися ініціативність і лідерські якості. У кожній грі є свої правила, тому під час ігрового процесу дитина засвоює певні правила групової дії, починається формування почуття чесності та справедливості.

У п'ять років я вдруге пішов до дитячого садка, цього разу ніяких проблем не було. Вперше в житті я на такий тривалий час був відлучений від дому. Це вже було зовсім інше соціальне середовище, і я мусив шукати шляхи для адаптації у ньому. Я повинен був слухатися старших людей, вихователів. Саме в дитячому садку я здобув безцінний для себе досвід взаємодії з групою рівних зі мною дітей.

У цей час фінансовий стан моєї родини суттєво покращився, це дало змогу батькам віддати мене до спортивних секцій. У шість років я почав займатися футболом і великим тенісом. На футболі нас, хлопчаків, вчили бути однією командою, казали, що один в полі не воїн, і для перемоги кожен має виконувати свої функції. Тоді я цього не міг зрозуміти, мені здавалося, що я і самотужки можу вирішувати результат гри, я завжди хотів вигравати матчі своїми силами. Тренер побачив, що командного гравця з мене не виліпиш і поставив мене воротарем. Завжди легше грати на команду, якщо вона складається з твоїх друзів чи хоча би добрих знайомих. Але через брак досвіду спілкування з однолітками, який виник через те, що я пізно пішов до дитячого садочка, і певні психологічні бар'єри мені було складно завести близькі контакти з партнерами по футбольній команді, тому я надавав перевагу індивідуальній грі. Як індивідуалістові мені значно більше подобався великий теніс. Але і тут виявилася ще одна особливість мого характеру — прагматичність, хоча радше не прагматичність, а лінь. Мій тренер по тенісу приділяв багато уваги фізичній підготовці, змушував багато бігати, стрибати, скакати і т. ін., а я це ненавидів. Навіть у грі я намагався виграти розіграш, витративши якомога менше сил. Я взагалі ніколи в житті не вмів багато і тяжко працювати, я можу сконцентруватися і докласти певних зусиль для досягнення якихось конкретних цілей, але важко і систематично трудитися впродовж багатьох місяців я не в змозі. Причиною цьому є те, що я ріс балуваною дитиною. Незважаючи на те, що в моїй сім'ї ніколи особливо багато грошей не було, я завжди отримував все чого хотів. Рідні майже все за мене робили: якщо я смітив у кімнаті — прибирали батьки або брат, забув помити посуд — нічого страшного. Я був майже позбавлений групових очікувань з боку моєї родини і завжди думав, що мою роботу зроблять інші члени моєї сім'ї. Все це явно не те, що може виховати у людини любов до праці, тому важка робота — не для мене. Але в такому ставленні до мене з боку батьків були й позитивні моменти, оскільки я був майже позбавлений каральних санкцій з боку родини, то я не боявся зізнаватися у своїй провині та брати на

себе відповідальність за мої ж вчинки, адже мене за них майже не карали, в майбутньому це зробило мене сміливою у цьому сенсі людиною.

У сім років я пішов до школи. Ех, школа, рідна школа, скільки же спогадів у мене з нею пов'язано. Школа стала для мене справжнім уроком життя, тільки після навчання в школі я відчув, що таке сучасний світ у всій його повноті, зрозумів, що таке цінності й інтереси сучасної молоді.

У сучасному суспільстві, у процесі розвитку суспільного поділу праці, індивід ставиться у пряму та опосередковану залежність від широкого кола людей. Це, звичайно, потребує довгої спеціальної підготовки, перші етапи якої відбуваються саме у школі. Окрім вивчення формального набору учбових дисциплін у школі має формуватися культура поведінки людини у рамках суспільства. Школа — найголовніший після сім'ї агент соціалізації індивіда у ранньому віці.

Я пішов до звичайної загальноосвітньої школи з поглибленим вивченням іноземних мов. Напередодні першого дзвоника мені наснився кошмар, який виявився віщим сном. Наступного ранку я з великим небажанням рушив до школи. Перше, що мене вразило, — це те, що велика кількість малих дітей мали простояти півтори години на сильній спеці. Всі ці струнко вишикувані на спортивному майданчику школи ряди школярів викликали у мене асоціації з прогулянками в'язнів у тюрмах. Цей акт знущання над дітьми надовго засів у мене в голові й викликав у мене стійку неприязнь до сліпого слідування наказам, особливо, якщо ті, хто ці накази продукує, не беруть до уваги можливі наслідки. Школа — це не тільки знання, а ще так звана “прихована програма”: від дітей очікують, що вони будуть тихо займатися у класі, добре поводитимуться на уроках, дотримуватимуться правил шкільної дисципліни; вони вимушені приймати вимоги вчителів і реагувати на них. Моя перша вчителька мала тридцятирічний педагогічний досвід, дуже добре вміла викладати матеріал, була дуже дисциплінована, але в той же час строга і вимоглива. Ідеальний вчитель для будь-кого, але не для мене. Як я вже казав, я не звик до жорстких очікувань з боку інших людей, а в школі нам задавали дуже багато домашніх завдань. А за кожне невиконане завдання моя перша вчителька дуже кричала на дітей, що сильно впливало на мою цнотливу дитячу психіку. І що найголовніше, вона привселюдно знущалася над тими, хто не виконував домашніх завдань або порушував дисципліну, вона принижувала авторитет цих дітей у групі рівних їм за статусом, змушуючи їх відчувати себе гіршими за інших. Я страшенно цього боявся, тому для того, щоб уникати знущань, я мусив виконувати все, що нам задавали, а це було дуже складно для мене, оскільки я швидко втомлювався від систематичної роботи, й це приносило мені великі страждання. Я був відмінником, але це був не мій вибір, я робив так, щоб уникати ще більших страждань, я боявся кожної помилки, тому що знав, що вони можуть призвести до нових знущань. Цей постійний психологічний тиск з боку вчителів визначив моє вороже ставлення і страх перед школою. Я став сприймати школу не як другий дім або храм знань, а як каторгу. З однокласниками відносини складалися досить добре, у мене швидко з'явилися нові друзі, й неформальне спілкування в школі приносило мені задоволення. Але, коли я був у другому класі, зі мною сталася подія, яка вибила мене з колективу майже на цілий рік. Я

був спортивним хлопчиною, аж ось на початку мого другого учбового року, я почав різко товстішати, маса мого тіла збільшилась майже в два рази. Батьки повели мене до лікарів, які і діагностували у мене важке захворювання нирок. Мене швидко доправили до лікарні, де я і провів весь наступний рік.

Мені було 8 років, коли я потрапив до лікарні. У цьому віці у індивіда формується, за термінологією Г. Міда, “узагальнене інше” – загальні цінності й моральні установки прийняті в культурі, в рамках якої індивід розвивається. Якщо у період віку гри у дитини формуються норми поведінки, то в період восьми-дев’яти років у дитини формується власне ставлення до чинних норм, до суспільства, до держави, у індивіда виникає відчуття власного “я”, як індивідуальності, громадянина, тобто індивід починає усвідомлювати свою належність до певного народу і держави. Індивід формує образ узагальненого іншого у процесі соціальної взаємодії з певною групою і саме через цю взаємодію людина засвоює суспільні цінності. Тобто має місце подвійна інтерпретація цінностей: спочатку група інтерналізує суспільні цінності (саме група як ціле, а не кожен її член окремо), а потім інтерпретовані групою цінності інтерналізуються індивідом. Коротше кажучи, на процес засвоєння індивідом суспільних цінностей надзвичайно сильно впливають групи, в рамках яких він функціонує як соціально активний член суспільства.

У мене була майже невиліковна хвороба, і я лежав в палаті з такими ж важкохворими дітьми та їхніми матерями. Враховуючи жахливі умови в більшості українських лікарень (пацюки, таргани в палатах, роками не ремонтвані приміщення, погане опалювання зимою, також багато чого іншого), не важко здогадатися, як ці люди ставилися до решти суспільства, особливо до можновладців. Оскільки ці люди і становили коло мого спілкування, то я мимоволі переймав їхні цінності і погляди на життя. Цей рік у пеклі залишив на мені страшний відбиток, я поступово став нігілістом і мізантропом. У мене був невеличкий чорно-білий телевізор і по ньому я дивився, як живуть нормальні люди, і сильно, надзвичайно сильно їм заздрив. Не можна сказати, що я погано ставився до простих людей, а от до представників владних структур і олігархів в мене виробилася стійка відраза. Варто зазначити, що мої батьки завжди скептично ставилися до діючої влади, як радянської, так і української, звичайно, це не могло не виявлятися в їх взаємодії і спілкуванні зі мною, цей скептицизм відповідним чином вплинув і на мене. Не знаю як, але мені вдалося видужати, я врятувався від фізичної смерті, але душевні рани змігвилікувати тільки час.

Втрачений рік ніяк не позначився на навчанні, мене не залишили на другий рік, і я перейшов у третій клас і закінчив його відмінником. А от відновити відносини з однокласниками після року розлуки було дуже складно. Крім того, я був вимушений припинити займатися спортом.

Після переходу до середньої школи зник психологічний прес з боку моєї першої вчительки. Навчатися я став трохи гірше, але все ж таки я намагався отримувати якомога вищі оцінки, хоча і не докладав для цього таких зусиль, як раніше. Я став помічати, що мій найкращий друг, у якого мати була завучем нашої школи, завжди отримував кращі за мої оцінки, хоча знань у нього було менше і на уроках він відповідав рідше за мене. Мене сильно засмучу-

вала така несправедливість і поступово вона відбивала у мене бажання навчатися. З часом я став навчатися дедалі гірше, перестав відповідати на уроках, скотився до трійок і двійок. Я зрозумів, що далі падати вже нікуди, і захотів усе виправити, але не зміг. Щось не давало мені відповідати на уроках і блокувало мої пориви до відповіді, навіть контрольні роботи я став погано писати. І це не був брак знань, я був дуже начитаною дитиною і предмети зі шкільної програми знав добре. Спрацювала теорія соціальної стигматизації, тобто навішування ярлика. Після того як я певний час провчився погано, себто після первинного відхилення, моя шкільна соціальна група поставила на мені клеймо поганого учня. Я спробував все змінити, але групова установка була спрямована на мене, як на поганого учня, тому вчителі відмовлялися бачити в мені розумну дитину та свідомо занижували мені оцінки як поганому учневі. З часом я змирився з цим, прийняв ярлик, який вони на мене причепили, і це було вторинне відхилення, після якого я вже не хотів нічого міняти і покійно прийняв нав'язану мені роль поганого учня.

Суспільні потрясіння завжди сильно впливають на життя окремих людей, тому не можна пропустити ще одну важливу подію у моєму житті — Помаранчеву революцію. У 2004 році мені було дванадцять років. Я добре пам'ятаю, як мене тоді захопив цей суспільний порив, як я вперше у житті відчув себе часткою єдиного українського народу. Я відчував справжній духовний підйом і жагу до боротьби за справедливість. Мій стан в той час був схожий, на той, що спостерігав Е.Дюркгайм, досліджуючи австралійські тотемічні релігії, у членів австралійських племен під час священнодійств:

“Легко уявити собі, що в такому стані екзальтації індивід не пам'ятає самого себе. Відчуваючи над собою панування якоїсь зовнішньої сили, захоплений цією силою, що змушує його думати й діяти інакше, ніж у нормальному стані, він, природно, відчуває, що перестав бути самим собою. Йому здається, що він став новою істотою: прикраси, які він надяг, різні маски, які він носить на особі, є матеріальною формою цієї внутрішньої трансформації й ще більше підкреслюють її. А тому що всі його товариші в той же час відчують себе так само перетвореними й виражають свої почуття лементами, жестами, позами, усе відбувається так, начебто він дійсно перенесений в особливий світ, що повністю відрізняється від того, у якому він звичайно живе, у сферу діяльності винятково інтенсивних сил, що захоплюють, і перетворюють його” [Дюркгейм, 1998: с. 311–312].

І справді, більша частина народу України була об'єднана єдиною метою, і це була не підтримка окремої людини — Ющенка, то була віра в те, що суспільство можна покращити, ідолом людей був не Ющенко або будь-яка інша окрема людина, ідолом було нове, справедливе суспільство. Дюркгейм прекрасно описує цей процес тимчасової зміни суспільної свідомості на прикладі Великої французької буржуазної революції:

“Ця здатність суспільства виступати як бог або породжувати богів ніколи так не виявлялася, як в перші роки революції. Справді, в цей час під впливом всезагального ентузіазму суто світські за своєю природою речі були обернені громадською думкою у священні: Батьківщина, Свобода, Розум. Позначилася тенденція до створення релігії зі своїм догматом, своєю символікою, вівтарями та святкуваннями. Саме цим спонтанним сподіванням

намагався дати щось ніби офіційного задоволення культ Розуму і Вищої Істоти. Правда, це релігійне оновлення було лише швидкоплинним. Річ у тому, що патріотичний ентузіазм, що став першопричиною руху мас, послабшав. Зникла причина — і наслідок не міг зберегтися” [Дюркгейм, 1998: с. 305–306].

Пояснював Дюркгейм і швидкоплинність такого стану піднесення суспільної свідомості:

“Справді, у такі моменти це більш високе життя проживається з такою інтенсивністю й настільки незвичайно, що воно займає майже все місце у свідомостях, більш-менш ґрунтовно витісняючи з них егоїстичні й повсякденні турботи. Ідеальне тоді прагне злитися в одне ціле з реальним; от чому в людей виникає враження, що зовсім близькі часи, коли ідеальне стане самою реальністю й Царство Боже здійсниться на цій землі. Але ілюзія ніколи не буває тривалою, тому що сама ця екзальтація не може тривати довго: вона занадто стомлює. Щойно критичний момент минає, плин соціального життя слабшає, інтелектуальні й емоційні контакти стають менш активними, індивіди знову вертаються до рівня свого повсякденного життя” [Дюркгейм, 1998].

Так і сталося, й дуже швидко після перемоги помаранчевих народ сильно розчарувався у своїх нових лідерах. Більшість людей схильні вважати, що це пов’язане з неефективним управлінням державою з боку нової влади, але я дозволю собі з цим не погодитись. Я думаю, народ неминуче був би незадоволений. Високий рівень солідаризації населення не міг довго протриматися, тому що ціль революції була досягнута — суспільство досить сильно змінилося, воно стало більш відкритим, пішла стара влада. А отже, у людей зник стимул до об’єднання, зникло те, просто-таки релігійне відчуття єдності, суспільство втратило свою тимчасову святість для людей. Вони повернулися до повсякденних справ, а головна повсякденна справа більшості людей — це задоволення власних потреб. Було неможливо різко і швидко підняти рівень життя населення, цього не дозволяла слабка економіка, а отже, люди, після короткотривалого піднесення, знову опинилися перед обличчям бідності й низького рівня життя. Саме такими я бачу причини швидкого падіння рівня довіри до влади уже через декілька місяців після Помаранчевої революції.

Стосовно ж себе самого я можу сказати, що як і більшість людей швидко розчарувався у новій владі і після цього остаточно перестав вірити словам українських політиків.

Коли у людини важкий період у житті, вона потребує орієнтирів. Якщо вона не знаходить цих орієнтирів у суспільстві або державі, людина звертається до Бога. Так було і з моїм батьком: коли його звільнили з роботи у 1992 році, він почав відвідувати православний храм. Як і для більшості людей, для мого батька релігія виконувала перш за все компенсаторську функцію, тобто він думав, що за страждання в цьому світі йому воздасться на небесах. Це є шляхом найманця: я буду служити і поклонятися тобі, Боже, а ти натомість подаруй мені вічне блаженство після моєї смерті. Ще змалечку батько почав привчати до християнства і мене, він брав мене практично на кожну службу, і я, маленька дитина, мусив вистоювати кількогадинні служ-

би. Це мало двоякий вплив: з одного боку, я став віруючою людиною, з іншого — у мене сформувалася стійка неприязнь до посередника між Богом і людиною, до церкви, яка асоціювалася у мене з тими фізичними стражданнями, які я отримував під час дуже довгих служб у храмі. Я можу з упевненістю сказати, що вірю у Бога, але я не є прибічником якоїсь офіційної релігії. Я вірю не у персоніфікованого Бога, а у Бога як ідею, платонівську ідею Блага.

На момент шістнадцяти років мені здавалося, що життя пішло коту під хвіст: у школі справи йшли жахливо, в мене майже не лишилося друзів, удома мене чекали постійні сварки. Життя не приносило мені радості, я страждав, остаточно впав у депресію, мені не надто й хотілося жити, іноді навіть здавалося, що я насолоджуюся власними стражданнями. Невесела картина, чи не так? Але одного разу все змінилося: мені до рук потрапила одна книга, яка перевернула моє життя з ніг на голову, дивно, як одна маленька книжка допомогла мені врятувати своє життя від прірви печалі. Це була книга античного філософа Марка Аврелія Антоніна “Наодинці із собою”. Ця праця дала мені уявлення, що є для людини добром, а що — злом, допомогла сформувати особисті цінності. Моєю головною життєвою установкою стала засадна думка цієї книги: “наше життя є те, що ми про нього думаємо”. На перший погляд досить банальний вислів, але який же він дієвий! Я змінив перебіг своїх думок на більш позитивний, і моє життя повністю змінилося, вперше за дуже багато років життя стало для мене щастям. Після цього я захопився філософією, особливо античною. Якщо праця Марка Аврелія створила мене, без перебільшення, як людину, то наступна книга, яку я прочитав, сформувала мене як громадянина і патріота. Це були діалоги Платона (“Держава”, “Критон”, “Протагор”), тільки після ознайомлення з цими діалогами, я зрозумів, що таке Держава для своїх громадян, після цього я, звичайно, не зміг не полюбити свою рідну Україну, у мене вже були схожі почуття у часи Помаранчевої революції, але тоді я був частиною єдиного суспільного пориву, якому важко було чинити опір, а зараз це індивідуальний вибір і власна життєва позиція. Ці дві книги стали справжнім катарсисом для мене, і тільки тоді я зміг себе по-справжньому відчувати людиною.

Після досить успішного складання тестів зовнішнього незалежного оцінювання я мав вибрати майбутню професію. Спершу я хотів вступати до філософського факультету, але тут свою роль зіграв консюмеризм: на людей звідусіль дивляться рекламні плакати, які агітують купувати певні товари та послуги, кожен день по телевізору іде реклама — сучасна культура намагається переконати людину в тому, що головна мета людини у житті — спожити якомога більше товарів і послуг, реклама намагається перетворити людину на автомат для споживання, і, треба зазначити, їй це вдається. Звичайно, культура споживання не могла оминати й мене, я, як і всі люди, залежний від споживання. Але для споживання товарів і послуг потрібні гроші. Я, чесно кажучи, не знав куди може піти працювати випускник філософського факультету, це мене злякало. Тут мені на допомогу прийшли батьки, вони розповіли мені, що є така дуже цікава, і в той же час перспективна, професія — соціолог. Трохи подумавши, я вирішив йти саме на цю спеціальність. Оскільки в КНУ ім. Тараса Шевченка раніше за всі інші ВИШІ оголосили результат конкурсного відбору студентів, питання вибо-

ру мною не стояло. Побачивши себе у списку зарахованих, я одразу ж відніс оригінали документів. І ось я тут.

Висновок

На завершення хотілося би поговорити про достовірність мого дослідження. Я намагався бути максимально об'єктивним, досліджуючи ключові моменти власної соціалізації, але чи достатньо лише цього? Чи може робота, виконана на підставі суто умоглядних методів, бути достовірною? Звичайно, я використовував емпіричні дані, але річ у тому, що це були мої власні спогади, які за всі ці роки могли бути суттєво викривлені моєю свідомістю. Крім того, не можна не враховувати чинник позасвідомого: я можу думати, що певне явище викликане одними причинами, а насправді — зовсім іншими. Оскільки я писав про себе, я міг свідомо або несвідомо не враховувати ту інформацію, яка може виставити мене у поганому світлі. За висловом Е.Дюркгайма:

“У нас є лише один засіб довести, що одне явище слугує причиною іншого, — це порівняти випадки, коли вони одночасно присутні або відсутні, і подивитися, чи свідчать зміни, що представляються ними в цих різних комбінаціях обставин, про те, що одне залежить від іншого” [Дюркгейм, 1995: с. 124].

У мене такої можливості, звичайно, немає, тому що я не можу повернутися в минуле і подивитися, як там все відбувалося. Тому, враховуючи все вищесказане, я можу сказати, що моя робота ні в якому разі не претендує на об'єктивність і достовірність, а є лише моїм власним баченням процесу своєї соціалізації.

Джерела

- Андреева Г.М. Социальная психология. — М.: Наука, 1994.
- Арон Р. Этапы развития социологической мысли. — М.: Издательская группа “Прогресс” “Универс”, 1993.
- Гидденс Э. Социология. — М.: Эдиториал УРСС, 1999.
- Дюркгейм Э. Социология. Ее предмет, метод и назначение. — М.: Канон, 1995.
- Дюркгейм Э. Элементарные формы религиозной жизни // Классики мирового религиоведения: Антология. — М., 1998.
- Кон И.С. Дружба. — М.: Политиздат, 1987.
- Кон И.С. Открытие “Я”. — М.: Политиздат, 1978.
- Кон И.С. Психология ранней юности. — М.: Политиздат, 1989.
- Кон И.С. Социологическая психология. — М.: Московский психолого-социальный институт; Воронеж: МОДЭК, 1999.
- Краткий словарь по социологии / Под ред. Д.М.Гвишиани, Н.И.Лапина. — М.: Политиздат, 1988.
- Смелзер Н. Социология. — М.: Феникс, 1998.
- Соціологія / За ред. С.О.Макеєва. — К.: Знання, 2003.
- Энгельс Ф. Анти-Дюринг. — М.; Л.: Госоцэкзиз, 1931.
- Якуба О.О. Соціологія: Навчальний посібник. — Харків, 1999.